

Функция на синонимията за експлициране на паремийната семантика

Петранка Трендафилова

Function synonyms for explication of premium semantics: The paper examines the semantic relationships between sayings, proverbs and idioms that come into synonymous lines. Through the approach to the folk wisdom as to cultural units of an organized semiotic system are developed certain sets of messages.

Keywords: paroimia, text, context, interpretant, synonymy

ВЪВЕДЕНИЕ

Паремииите, участващи в един синонимен ред, се допълват, поясняват, конкретизират взаимно, което означава че те, подобно на еквивалентите, изграждат единно семантично пространство във вътрешността на езиковото паремийно изражение. К. Ничева отбелязва, че “фразеологията както в български, така и в други езици се отличава с богатството на синонимни редове”, които са “в повечето случаи тематично обусловени” [1]. Наблюденията ни показват, че пословици, поговорки и фразеологични единици (ФЕ), които са синонимии, също се групират по предметни сфери, т.е. по теми. Умотворенията в тематичната група създават семантично пространство, в което всяка паремия допълва смисловото възприятие на друга, а тя, от своя страна, на следваща, която пък препраща по-нататък в семантичното пространство. Фактически паремийната семантика се определя посредством веригата от интерпретанти в рамките на синонимния ред. Семантичното пространство, обхващащо паремииите в отделния синонимен ред, представлява по наше мнение езиков контекст на паремии синоними, в който можем да проследим семантичните взаимоотношения между синонимите и да изведем определени съвкупности от послания.

ИЗЛОЖЕНИЕ

Определението, дадено от С. Спасова за ФЕ синоними (еднакво съдържание и различен образ), не обяснява напълно тази категория при пословиците [2]. Не е напълно удовлетворителна и концепцията на Ю. Левин за пословици синоними само ако между тях има пълно съвпадение на смисъла [3]. Според нас синоними са: а) пословици с близки образи, които съдържат известни смислови или стилистични различия; б) пословици с различни образи, които имат еднакво или сходно съдържание.

Някои от наблюдаваните тук пословици имат близки образи, но в тях са налице известни смислови различия. Например образът в пословиците *Думата стрела не е, а пък в сърцето се забива* и *Остра дума в сърце се забива* е ‘дума’, но смисловата му характеристика във втората пословица е обогатен с признака *остър(-а)*, който едновременно му придава изобразителност чрез преносното значение и го конкретизира – *остра дума* ‘груба, зла дума’. Културните значения, произтичащи от тази семантика са: ‘Думите могат да наранят човека’ и ‘Грубите, злите думи нараняват човека, причиняват му болка’.

В други случаи образите са различни, но идеите, които тези образи съдържат, са сходни. Пословиците *Всяко нещо си има времето* и *Всяка овшка на времето си зрее* в буквалното си значение носят посланието ‘Всичко в природата следва определени закономерности’. На вторично ниво на означаване пословицата *Всяко нещо си има времето* придобива значението ‘Всяко начинание има подходящо време за реализация’, а пословицата *Всяка овшка на времето си зрее* –

значението `Всяко начинание носи успех, ако е предприето в подходящо за реализация време`.

В случаи, когато образите са едни и същи, но са носители на различни идеи, не се отчита синонимия. Например в пословиците *Каквото посееш, такова ще пожънеш* и *Който не посее, няма и да пожъне* образът е един и същ (*сея – жъна – правя, върша – получавам*), но идеите, които изразяват, са различни: 1. `Всеки получава заслуженото според делата си` - идеята е свързана с възмездие; 2. `Който не се труди, няма да получи благоденствие` - идеята е свързана с трудолюбие. Двете пословици участват в различни синонимни полета.

Съществуват случаи, когато народната мъдрост е изградена на базата на противопоставянето и синонимът съответства само на един от образите или на една от двете тези, срв.: *Госта гощавай, врага прощавай // Зло за зло не връщай*. В пословицата *Добра жена – мъжу рай, зла жена – мъжу ад* първата част, съответстваща на тезата, *Добра жена – мъжу рай /...` е синоним на пословицата *Комуто е харна жената, не му трябва рай*, а на антонима *.../` зла жена – мъжу ад – синонима *Лоша жена, вечна мъка*.**

В народните мъдрости могат да се установят интерпретативни маршрути на първично и на вторично ниво на означаване [4], което позволява да се проследят синонимните отношения между тях на тези две нива от съдържателния им план. По такъв начин една и съща пословица може да влезе в синонимни отношения с пословици, които не са синоними помежду си. Например на първично ниво на означаване пословицата *Господ дава, ама в кошара не вкарва* (`Господ предлага спасение, но насила не спасява`) е синоним на пословицата *Насила спасение не бива*. На вторично ниво на означаване (`Човек не трябва да разчита само на късмет или на благоприятни обстоятелства, а трябва сам да действа, да предприеме нещо`) пословицата влиза в синонимни отношения с умотворението *Помогни си, да ти помага и господ*.

Синонимите изграждат синонимни полета, където синтагматичните връзки са много ясно изразени и правят видима паремийната семантика. Отношенията между синонимните пословици и поговорки най-общо са следните: израз или дума от единия синоним конкретизира, пояснява, допълва израз или дума от другия синоним; синонимите взаимно изграждат обобщен образ, разкривайки различни черти на една и съща реалия; един от синонимите (респ. едни от синонимите) разкрива причинно-следствените връзки, върху които се основава действието, явлението, признакът в друг синоним; единият (респ. едните) от синонимите пояснява другия синоним.

а) Израз или дума от единия синоним конкретизира, пояснява, допълва израз или дума от другия синоним:

Брада посивяла, глава подивяла

Брадата дошла, умът не дошъл

В поговорката *Брада посивяла, глава подивяла* преносното значение на израза *брада посивяла* е лесно възпроизводим – «човекът е остарял». Обаче изразът *глава подивяла* може да се тълкува по различен начин: в пряко значение «загубил си ума, полудял» и в преносно – «не се е вразумил». Синонимът *Брадата дошла, умът не дошъл* има семантичната стойност `остарял, но не поумнял, останал е неразумен, въпреки жизнения си опит`. В двете поговорки образът и идеята са едни и същи, което позволява семантичната стойност «останал е неразумен» на израза *умът не дошъл* да се прехвърли върху израза *глава подивяла*. В синонимните паремии метафорите *глава подивяла* и *умът не дошъл* определят противопоставянето *старост – ум*. Въз основа на това противопоставяне и на денотативните значения в поговорките може да бъде изведено културното значение *остаряването, с което би трябвало да се натрупа житейска мъдрост, не винаги помага на човека да се вразуми*.

б) Синонимите взаимно изграждат обобщен образ, разкривайки различни черти на една и съща реалия:

По-добре е да даваш, а не да искаш
Ако е мъчно да даваш, по-мъчно е да искаш
Блазе, който дава, тежко, който зима

По-добре е да даваш, а не (е добре) да искаш
Ако е мъчно да даваш, по-мъчно е да искаш
Блазе, който дава, тежко, който зима

Във всяка от пословиците в този синонимен ред са налице две противопоставящи се тези – *давам/вземам*, от които произтичат противоречиви семантични полета. Семантичното поле *давам* – *по-добре е* – *мъчно е* се противопоставя на полето *вземам* – *не е добре* – *по-мъчно е*. Пословицата *Ако е мъчно да даваш, по-мъчно е да искаш* представя характеристика на действията, пословицата *По-добре е да даваш, а не да искаш* – препоръка спрямо действията, а пословицата *Блазе, който дава, тежко, който зима* – извод, основаващ се на характеристиката и на препоръката.

Сами по себе си пословиците биха могли да се тълкуват по няколко начина, срв.:

По-добре е да даваш, а не да искаш – в прагматична светлина „По-добре е да си богат, а не беден” или в нравствено-етична светлина „По-благородно (защото Бог благоволява над милосърдието) е да даваш, а не да вземаш”;

Ако е мъчно да даваш, по-мъчно е да искаш – в прагматична светлина „Ако е тежко да даваш, защото не се знае дали ще ти върнат заетото, по-тежко е да искаш, защото задлъжняваш” или в нравствено-етична светлина „Ако е тежко да даваш, защото нямаш или се съмняваш във връщането на дълга, по-тежко е да искаш, защото се унижаваш”;

Блазе, който дава, тежко, който зима – в прагматична светлина „Блазе на имация (вещи и пари), тежко на нямащия” или в нравствено-етична светлина «Този, който дава на другите, защото е милосърден, ще бъде благословен от Бог, а този, който отнема от другите, защото е грабител, ще бъде прокълнат».

Утвърждаването на прагматичния аспект на посланията в целия синонимен ред се определя от антонимния ред:

Блазе, който взема, тежко, който дава
Който много дава, скоро ще проси

Пословицата *Който много дава, скоро ще проси* разкрива причинно-следствената връзка между синтагмите *тежко, който дава* и *ще проси* в синонима си *Блазе, който дава, тежко, който зима*, като конкретизира и обекта на действието – «(давам) материални неща».

В българската национална картина на света съществува диаволизъм по отношение на оценката за даряването или даването на заем. От една страна, положително е оценена склонността на хората да си помагат, но от друга, прагматичността надделява над милосърдието и моралните устои. Това показва един своеобразен дуализъм в народния мироглед в противопоставянето между християнските норми и обществения мироглед.

в) Един от синонимите (респ. едни от синонимите) разкрива причинно-следствените връзки, върху които се основава действието, явлението, признакът в друг синоним:

Иде белята, отваряй вратата
Всяко зло влачи след себе си друго зло

Пословицата *Всяко зло влачи след себе си друго зло* попълва семантично синтагмата *отваряй вратата* в синонима *Иде белята, отваряй вратата*, като обозначава причинно-следствената връзка на действието в него: „отваряй вратата,

защото бедата никога не идва сама, а влачи след себе си и други злини”, срв. с други синоними: *Една бяла води друга* (Сл); *Нещастие то никога не идва само*. Културната конотация в синонимите е *идващите в живота бедни не могат да бъдат предотвратени*.

В националния ни менталитет силно присъствие има фатализма относно нещастията в човешкия живот. В народопсихологията на българина, макар и да не е доминиращо, все пак живее суеверното предубеждение за необратимостта на случващите му се бедни и примирението с тях.

Възприятията на злото в българската народопсихология се проявява не само чрез суеверното предубеждение за необратимостта на случващите се в живота на човека бедни, но и чрез философския поглед към познанието на доброто чрез преминаването и надмощването на злото. Отново срещаме присъщото за нашия народ мировъзрение, в което дуализмът е една от типичните му черти. В следващото синонимно поле интерпретациите отвеждат не към изконния страх от злото, а към себепознанието в битката за отстояване на доброто, преминавайки през злото.

Всяко зло за добро

Всяко зло за добро

Добро без зло не се отличава

Докато не изпиташ злото, не ще познаеш доброто

В синонимното поле всеки от синонимите привнася нова мотивировка, обуславяща тезата *Всяко зло за добро*, срв.: *Добро без зло не се отличава* – защото опознаването на двете помага за тяхното разграничаване; *Докато не изпиташ злото, не ще познаеш доброто* – защото преживяването на злото кара човека не само да опознае, но и да оцени доброто. Обобщената семантика в синонимното поле носи положителен емоционално-експресивен заряд, съответстващ на нравствено-философските виждания в българския национален мироглед за приемането на злото като учител в опознаването на доброто, за примирението със съществуването на доброто и злото, докато съществува светът и с вечното им противоборство.

г) Единият от синонимите пояснява другия синоним:

Какъвто хамбара, такъв и ихтибара

Каквото си сял, това ти се ражда

Семантичната стойност на поговорката *Какъвто хамбара, такъв и ихтибара* е „Според качеството на работата ще получиш и резултатите”. Културното значение е *прецизността на работата определя резултатите от нея*. Емоционално-експресивният заряд в нея е свързан с ирония, която показва отрицателна оценъчност. На тази основа се извежда конотацията *не можеш да очакваш добри резултати от некачествената си работа*. Днес семантиката на тази поговорка трудно се долавя поради наличието в езиковия ѝ състав на архаизма *хамбар* и особено на турцизма *ихтибар* (‘печалба’ в см. „ползата от труда”). В съвременната разговорна реч се използва поговорката *Каквото си сял, това ти се ражда*, която има буквално значение и подпомага осмислянето на синонима. Взаимодопълващи се семантични полета са: *каквото си посял, такова ще се роди и такова ще пожънеш // каквото си пожънал, такова ще сложиш в хамбара // ползата от труда е според качеството на пожънатото*.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

От изложеното дотук става ясно, че синонимията е фактор за експлициране на паремийната семантика. Благодарение на синонимните взаимоотношения между паремии се поражда общ контекст, аналогичен с понятието езиков контекст. Освен това както отворените изречения, каквито са фразеологизмите, така и затворените изречения, каквито са пословиците и поговорките, от гледна точка на своя паремийна

статус представляват текст със знакова характеристика. Благодарение на синтагматичните връзки става възможно да се проследят семантичните полета в синонимните конфигурации и да се постулират компонентите в плана на съдържанието им. Явно, подходът към народните мъдрости като към културни единици от една организирана семиотична система доказва че “зримостта” им се осъществява в контекста на тяхната култура.

ЛИТЕРАТУРА

[1] Ничева, К. Българска фразеология. С., 1987, с. 187.

[2] Спасова-Михайлова, С. Пътища за създаване на фразеологични варианти. – Във: Въпроси на българската лексикология, С., 1978, с. 133 –145; Пернишка, Ем. Относно същността на синонимичните взаимоотношения. – В: БЕ, 1966, кн. 2, с. 129 – 141 и др.

[3] Левин, Ю. И. Провербиальное пространство. – В: Паремииологические исследования. Сб. статей. Москва, 1984, с. 110 – 111.

[4] Еко, У. Трактат по обща семиотика. София, 1993, с. 46, 115, 127; Телия, В. Н. Вторичная номинация и ее виды // Языковая номинация: виды наименований. М.: Наука. 1997, с. 129.

За контакти:

Доц. д-р Петранка Петкова Трендафилова, преподавател във Филиал - Силистра на РУ „Ангел Кънчев”, Катедра по филологически науки, e-mail: pera_don@abv.bg

Докладът е рецензиран.